

ПРОФЕСІЙНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР: ОЗНАКИ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ

Стаття присвячена обґрунтуванню професійно-екологічного простору особистості студентської молоді у вигляді внутрішнього інтегрованого образу суб'єктного характеру, який забезпечує адекватний рівень особистісної безпеки та соціальної зрілості, що супроводжується відповідними особистісно-поведінковими характеристиками. Запропонована емпірична програма продемонструвала дієвість дослідження змісту професійно-екологічного простору в ознаках вираження екоцентризму студентства.

Ключові слова: професійно-екологічний простір, екоцентризм, особистісна безпека, соціальна зрілість, студентська молодь.

Постановка проблеми. Проблема вивчення професійно-екологічного простору особистості є доволі новою для сучасної психологічної науки як на термінологічному, так й на емпіричному рівні. Найчастіше феноменальне розуміння професійно-екологічного простору особистості пов'язують із інтерпретацією таких психологічних явищ як "соціальний простір", "психологічний простір", "особистісний простір", "життєвий простір", "екологічний простір" тощо, кожен з яких отримав свій категоріально-понятійний зміст. Однак, з огляду на існуючі інтерпретаційні варіації розуміння цих феноменів, спробуємо окреслити понятійне тлумачення "професійно-екологічного простору особистості" в межах виділення таких характеристик, як особистісна безпека та соціальна зрілість. На нашу думку, саме таке поєднання цих характеристик у виразне питання психології успішного функціонування фахівця, де реальним є розгляд як питань професійної безпеки особистості, так й питань забезпечення безпеки професійного середовища як фактору соціально-політичної і національної безпеки. Також комплекс суперечностей щодо реального стану функціонування професійної сфери, що не забезпечує такої безпеки, змісту досвіду модернізації та інновації у професійній сфері й відсутності готовності фахівців до входження і реалізації себе у цій сфері, значущості умов успішного функціонування фахівця та недостатнє вивчення психологічних ознак та характеристик, які забезпечували б його психологічну безпеку, по-особливому роблять актуальним презентоване дослідження.

Метою статті є обґрунтування професійно-екологічного простору особистості студентської молоді у вигляді внутрішнього інтегрованого образу суб'єктного характеру, який забезпечує адекватний рівень особистісної безпеки та соціальної зрілості, що супроводжується відповідними особистісно-поведінковими характеристиками.

Результати теоретичного дослідження. Огляд теоретико-методологічних доробок засвідчує, що найкращим варіантом розуміння професійно-екологічного простору є його розгляд як складової соціального простору особистості [1]. В той же час, поряд із значною кількістю об'єктивних просторів, заявляють про себе суб'єктивні простори, які характеризують різноманітні сторони людського буття. Спектр суб'єктивних просторів дає змогу розширити уявлення про людину як унікальну одиницю, своєрідність якої народжується на межі об'єктивної та суб'єктивної реальності, як цілісної "біо-територіально-психо-екзистенціальної" сутності [3]. Однією з таких варіацій суб'єктивного простору є "професійно-екологічний простір", вивчення якого часто пов'язують із інтенсивного впливу на людину соціально-екологічних процесів у сучасному суспільстві, що в свою чергу, відображається в свідомості суб'єктів професійної діяльності. Вивчаючи феномен екологічної свідомості, видатний український вчений В. Скребець зазначає, що екологічній свідомості притаманні усі ознаки усвідомленої діяльності людини взагалі, з тієї лише відмінністю, що ініційована вона екологічним сенсом [5]. Ці особливості знаходять своє відображення в екологічних поняттях, які у свою чергу, опосередковують вибір конкретних форм поведінки в екологічно значущих ситуаціях. Ставлення до природи проявляється у тому, який смисл мають для людини здійснювані нею екологічно значущі дії.

Індивідуальна екологічна свідомість унікальна, вона зумовлена зовнішніми щодо себе й незалежними від неї екологічними чинниками, суб'єктивно переломленими кризь призму внутрішнього емоційного світу людини. Що стосується професійної сфери, то вважаємо, що суб'єктивізація свідомості як процес соціалізації є формою привласнення професійно-екологічних цінностей безпосереднього і довільного практичного досвіду у суб'єктивну ментальність. Кожна людина формує власну когнітивну карту професійного життя – образ просторового уявлення, який створюється та видозмінюється внаслідок активної взаємодії людини з життєвим середовищем. У сучасних дослідженнях з екологічної психології, науковці, на наш погляд, приділяють недостатню увагу формуванню ознак зв'язку професійних установок з екологічними цінностями особистості, пошуку детермінант цього зв'язку, що є необхідним для розуміння розвитку та саморозвитку особистості, її зростання у процесі творення свого життєвого світу.

У даній статті спробуємо розглянути розуміння професійно-екологічного простору особистості, у якому зосереджені високий рівень культури, орієнтація фахівця на досягнення добробуту, високої якості життя, соціальної справедливості та захищеності, як внутрішнього інтегрованого образу суб'єктного характеру, який забезпечує особистісну безпеку та соціальну зрілість майбутнього фахівця, адже йдеться про вибірку студентської молоді.

Теоретико-емпіричні доробки сучасних психологів, дають змогу стверджувати, що сфери реалізації професійно-екологічного простору особистості розташовані в межах забезпечення безпеки стосовно себе, інших і навколишньої дійсності. Найвиразнішим показником ставлення до оточуючого середовища є екоцентризм. Аналіз проблеми екоцентризму в психологічній науці дав змогу узагальнити положення щодо інтерпретації формування екологічної свідомості особистості: людство в процесі освоєння природи, з одного боку, все більш звільняється від безпосередньої залежності від оточуючого природного середовища, а з іншого, – збільшує свою залежність від знань про природу, правильності поставленої мети та здатності враховувати всю багатоманітність наслідків свого втручання в природні процеси. Накопичення знань про природу, вдосконалення знарядь праці привели до якісних змін у способі освоєння людиною природи. Екоцентризм, як соціально-психологічний феномен, означає усвідомлюване ставлення щодо збереження навколишнього середовища та покращення якості природного середовища шляхом зміни діяльності людини від руйнування природи до переосмислення політичної, екологічної та соціальної організації, спрямованої на переосмислення взаємовідносин між природою та людиною, адже всі організми нашої планети та природне середовище заслуговують рівної уваги при моральній оцінці політичної, економічної та соціальної політики.

Таким чином, професійно-екологічний простір особистості вміщує в собі ознаки адекватності екологічної поведінки фахівця у професійній діяльності, збереження та зміцнення його професійного здоров'я, які у своїй сукупності визначають готовність до професійної діяльності на усіх рівнях забезпечення безпеки людини.

Методика та процедура дослідження. Нами була розроблена програма та процедура емпіричного вивчення на вибірці студентів співвідношення рівня вираження екоцентризму, як центральної складової змісту професійно-екологічного простору особистості, та соціальної зрілості, як внутрішнього стану особистісної безпеки. Постановка завдань дослідження передбачала розробку комплексної та системної програми проведення експерименту, де б отримані результати на кожному попередньому етапі ставали основою не лише для наступних етапів, а й для їх узагальнення та наукового обґрунтування. Вибірку дослідження склали студенти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. У дослідженні взяли участь 180 осіб, віком від 18-ти до 25-ти років.

Основними емпіричними **методами** дослідження стали бесіда та тестування із використанням методик: опитувальник "Екоцентричність установок" (І. Кряж), тест-опитувальник особистісної зрілості, методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В). Основним методом статистичної обробки даних обрано непараметричний критерій Крускала-Уоллеса для встановлення міжгрупових відмінностей у рівнях прояву психологічних характеристик окремо у вибірках студентів із різними показниками екоцентризму. Під час обробки результатів дослідження також використовувались методи описової статистики (визначення середніх значень, асиметрії, ексцесу та їх стандартних відхилень). Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows, версія 13.0.

Аналіз результатів дослідження. Комплекс статистичних методів дав змогу виділити відмінності у групах досліджуваних, диференційованих за показником виражених установок (екоцентричного, апатійного, антропоцентричного) до умов оточуючого середовища. Основна ідея Н-критерію Крускала-Уоллеса ґрунтується на відображенні усіх значень вибірок, що порівнюються у вигляді однієї загальної послідовності у порядкуванні (прорангованих) значень з подальшим обрахунком середнього рангу для кожної вибірки.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики вивчення особистісної зрілості подано у таблиці 1.

Аналіз розподілу показників цієї методики в групах студентів з різними показниками установок до умов середовища показав, що існують суттєві відмінності за усіма показниками. Так, загальна тенденція прояву відмінностей полягає у тому, що для студентів групи 1, які мають виражений показник екоцентричних установок, є властивою виражена *життєва установка*, що проявляється в домінуванні довірливого ставлення до людей ("людям потрібно довіряти, але при цьому потрібно без виключення усіх перевіряти") та до світу в цілому ("світ може бути хорошим, якщо життя людей буде наповнено добротою, для чого потрібно докладати усі сили"). Окрім цього, життєва установка проявляється через показники цілеспрямованості та ініціативності ("потрібно брати з невдачі якомога більше життєвих уроків", "в досягненні мети докладати власних зусиль та наполегливості", "при критиці іншими людьми потрібно розібратися в причинах критики", "не допускати серйозного ризику і у випадку програшу не піддаватися азарту") та через критерій розвинутого почуття допомоги іншим ("при наявності зайвих грошей, допомагати родичам та близьким людям"). Також для цієї груп студентів характерною є виражена *психологічна здатність до близькості з іншими людьми*, що проявляється у розвинутому вмінні контактування з близькими та родичами ("не згадую про невдачі, щоб не створити проблем для співрозмовника",

"ціно близьких людей за духовними інтересами", "готовий зустрічатися кожен день з друзями, родичами, близькими людьми для відвертих розмов", "людина подобається мені, якщо я знаю її давно").

Таблиця 1

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників особистісної зрілості досліджуваних студентів

Діагностичні показники	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	p-рівень значимості
	Ранги					
Мотивація досягнення	172,3	221,9	121,1	51,999	2	.000**
Я-концепція	199,3	197,1	126,6	30,323	2	.000**
Почуття обов'язку	160,6	229,9	123,6	64,021	2	.000**
Життєва установка	207,6	201,4	106,5	56,670	2	.000**
Близкість з іншими	239,1	187,0	86,4	107,875	2	.000**

Примітка: рівень достовірності: ** $p \leq 0,001$.

Для студентів групи 2, яким властиве апатійне ставлення до умов оточуючого середовища, найвищими виявилися показники *мотивації досягнень*, що проявляються у розвинутій самооцінці власних можливостей і постійному прагненні до самовдосконалення ("прагну з'ясувати причини невдачі, щоб у подальшому удосконалити свої уміння", "противник має бути майстром, який перевершує мене, дає більше шансів вдосконалитися", "досягти успіхів в усіх починаннях", "у спробах досягти успіху в житті потрібно покладатися на власні зусилля та наполегливість"). А також *почуття обов'язку*, що проявляється у сформованій громадянській позиції щодо життя у суспільстві ("прагну вивчити умови державного розвитку в інших країнах світу, щоб співставити з ними стан у своїй країні та мріяти про його покращення", "багато читаю, так як мене хвилюють події, які відбуваються в суспільстві").

Для студентів групи 3, у яких вираженою є антропоцентрична установка до умов оточуючого середовища, показники за усіма шкалами опитувальника виявилися значно нижчими, у порівнянні з двома попередніми групами, що підтверджує суттєво нижчий рівень їх соціальної зрілості.

Вивчення компонентів особистісно-поведінкової сфери досліджуваних студентів проводилося за допомогою методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі та особистісного опитувальника FPI (форма В).

У групі студентів із вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища (група 1) середньогрупові показники за деякими шкалами методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, складають вище 8 балів, що має специфічні особливості прояву переоцінки власних можливостей у прояві особистісних властивостей міжособистісної взаємодії, зокрема, за октантою 1 (владність, лідерство), октантою 2 (незалежність, домінування), октантою 4 (недовірливість, скептицизм), октантою 5 (покірність, сором'язливість), октантою 6 (залежність, слухняність). Також зафіксовано середньогрупові показники вище 10 балів за октантою 3 (прямолинійність, агресивність), октантою 7 (співробітництво, конвенційність) та октантою 8 (відповідальність, великодушність).

У групах студентів із вираженим апатійним ставленням (група 2) та антропоцентричними установками (група 3) до умов оточуючого середовища середньогрупові показники за шкалами методики не перевищують 8 балів, що засвідчує специфічну закономірність прояву особистісних властивостей.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних цієї методики подано у таблиці 2.

За даними таблиці 2 можна говорити, що для студентів із вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища (група 1) властивою у міжособистісних стосунках є виражена владність та прагнення до лідерства, їм притаманна загострена незалежність та домінування, надмірна прямолинійність, що супроводжується критицизмом і недовірливістю, в той же час вони є схильні до співробітництва у формі вираженого альтруїзму та гіперсоціальних установок.

Для студентів із вираженим апатійним ставленням (група 2) та антропоцентричними установками (група 3) до умов оточуючого середовища властиві показники впевненості у собі, орієнтації на змагання; вони прямолинійні, настирні у досягненні мети з певною долею нонконформізму та нерішучості. Для них важливою є підтримка оточуючих, тому ці студенти вміють налагоджувати дружні стосунки з референтною групою та окремими людьми, а виражена готовність взаємодіяти з іншими людьми будується на почутті відповідальності.

Суттєвим доповненням до отриманих результатів виступив середньогруповий аналіз показників особистісного опитувальника FPI (модифікована форма В), де домінуючу позицію прояву в групі студентів із вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища займають такі особистісні властивості, як комунікативність, врівноваженість, відкритість та інтровертованість, а в групі із низьким рівнем суверенності екопсихологічного простору (група 3) вираженими є ознаки невротичності, спонтанної агресивності, роздратованості, реактивної агресивності та емоційної лабільності (Таблиця 3).

Таблиця 2

**Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса
для визначення психологічних відмінностей показників
міжособистісних стосунків досліджуваних студентів**

Діагностичні показники	група 1	група 2	група 3	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	р-рівень значимості
	Ранги					
Октана 1	243,2	147,3	153,2	66,350	2	.000**
Октана 2	275,0	132,0	134,1	152,490	2	.000**
Октана 3	272,8	139,3	124,1	146,307	2	.000**
Октана 4	261,4	155,4	111,4	120,861	2	.000**
Октана 5	246,5	163,3	118,8	83,441	2	.000**
Октана 6	246,7	155,6	132,8	76,863	2	.000**
Октана 7	248,5	147,9	144,2	78,693	2	.000**
Октана 8	270,2	139,7	127,2	137,440	2	.000**

Примітка: рівень достовірності: ** $p \leq 0,001$.

Таблиця 3

**Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса
для визначення психологічних відмінностей показників особистісного опитувальника FPI
у досліджуваних студентів**

Діагностичні показники	група 1	група 2	група 3	Хі-квадрат	Стандартне відхилення	р-рівень значимості
	Ранги					
Невротичність	169,2	183,8	195,4	3,387	2	.184
Спонтанна агресія	173,7	181,2	193,6	1,870	2	.393
Депресивність	182,9	181,0	180,3	0,037	2	.981
Роздратованість	152,5	184,4	219,0	21,168	2	.000**
Комунікабельність	206,2	177,1	153,1	14,125	2	.001**
Врівноваженість	201,0	181,8	152,1	11,604	2	.003*
Реактивна агресивність	150,8	188,5	214,0	19,969	2	.000**
Сором'язливість	202,1	178,2	157,1	9,887	2	.007*
Відкритість	198,9	182,5	154,0	9,483	2	.009*
Екстра-інтроверсія	208,3	181,1	142,7	20,168	2	.000**
Емоційна лабільність	158,7	184,5	209,6	12,320	2	.002**

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,01$; ** $p \leq 0,001$.

Аналізуючи отримані дані, можна зазначити, що для студентів з вираженим рівнем екоцентричних установок до умов оточуючого середовища властивими є риси комунікабельності (прояв соціальної активності, потреба та прагнення до спілкування), врівноваженості (висока стресостійкість, оптимістичність, активність, впевненість у собі), відкритості (прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими, до спілкування, відкритість новому досвіду, висока самокритичність), екстраверсії (комунікабельність, відкритість, оптимістичність, активність, дружлюбність).

Для студентів із вираженим рівнем антропоцентричних установок до умов оточуючого середовища притаманними є риси дратівливості (нестійкий емоційний стан, схильність до емоційного реагування на життєві ситуації), реактивної агресивності (прагнення до домінування, імпульсивність поведінки), емоційної лабільності (нестабільність емоційного стану, неврівноваженість, дратівливість, відсутність самоконтролю, часта та різка зміна настрою) та сором'язливості (визначається як низька стресостійкість, невпевненість, тривожність). Ідентичні показники частково зустрічаються й в групі із вираженим апатійним ставленням до умов оточуючого середовища.

Отримані результати свідчать, що рангові показники діагностичних критеріїв відрізняються між собою, це демонструє диференціацію психологічних особливостей респондентів з різним ставленням до умов оточуючого середовища. Статистично значущими ($p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$) виявились відмінності між переважно більшістю діагностичних критеріїв, що ще раз підтверджує правомірність диференціації студентів за рівнем їх ставлення до умов оточуючого середовища. Проте, варто зауважити, що на особливості вираження різного ставлення (екоцентричного, апатійного чи то антропоцентричного) до умов оточуючого середовища не мають впливу такі психологічні характеристики досліджуваних як: орієнтація в часі, невротичність, спонтанна агресивність та депресивність ($p \geq 0,10$). Ці особистісні характеристики не мають основоположного впливу на процеси формування та трансформації екологічної свідомості студентів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. На етапі узагальнення представлено матеріалу, варто зробити наголос на важливості проблеми багатовекторного виміру формування

професійно-екологічного простору особистості – а саме, виділенні вищих смислових переживань у векторі особистісного зростання молодого покоління. Ми вбачаємо це у проявах, як емоційної готовності особистості до змін, яка може проявлятися у динаміці емоційної насиченості екологічного життя, так й у прагненні до гармонійного співіснування із оточуючим середовищем, що проявляється в специфічних переживаннях і станах, а саме переживаннях своєї професійної відповідальності та особистісної безпеки. Переживання таких почуттів збагачує особистість, допомагає виокремленню цінностей та актуалізації ціннісних вимірів. Запропоновані емпірико-діагностичні матеріали ще раз доводять, що сформованість професійно-екологічного простору є своєрідним алгоритмом реалізації ціннісних орієнтацій людини, які формуються внаслідок взаємодії її професійних потреб особистісної безпеки з цінностями оточуючого оточення. У такий спосіб особистість вбудовується як соціальний суб'єкт у цілісну систему конкретного оточуючого середовища.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у теоретичному осмисленні та емпіричному вивченні проблеми внутрішньої просторової конфігурації професійно-екологічної дійсності в межах інших вікових груп, а також у впровадженні психотехнологій формування професійно-екологічного простору студентської молоді шляхом вдосконалення існуючих та побудови нових навчальних програм.

Використані джерела

1. Вірна Ж. Професійний простір особистості: від ознак дисциплінарності до реальності суб'єктивного моделювання / Ж.П. Вірна. – Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Випуск 23. – Кам'янець-Подільський : "Аксіома", 2014. – С. 100-111.
2. Вірна Ж. П. Професійна зрілість особистості / Ж. П. Вірна. – Генеза буття особистості : матеріали II Міжнарод. наук-практ. конф. – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2011. – Т.2. – С. 109-112.
3. Журавлев А. Л. Психологическое и социально-психологическое пространство: теоретические основания исследования / А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – Знание. Понимание. Умение. – 2012. – №2. – С. 10-18.
4. Кряж И. В. Роль экологической позиции личности в регуляции экологически значимых действий // Актуальные проблемы психологии: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир, 2013. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 33. – С. 268-277.
5. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: [монографія] / В.О. Скребець. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2004. – 440с.

Lazorko O.

PROFESSIONAL AND ECOLOGICAL SPACE: SIGNS OF PERSONAL SAFETY AND SOCIAL MATURITY

This article is devoted to the professional and ecological space of university students' personality in the form of an internal integrated image of the subjective nature that provides an adequate level of personal safety and social maturity, accompanied by relevant personal and behavioral characteristics.

The proposed empirical program has demonstrated the efficacy of the content research of the professional and ecological space in the signs of the students' eccentricity expression: according to the indicators of personal maturity there is an expressed attitude to life, resulting in the dominance of trusting attitude towards people and psychological capacity for intimacy with others, manifested in the developed ability to contact with relatives; according to the indicators of the personal and behavioral sphere there are authoritativeness and desire for leadership, sharpened independence and dominance, excessive straightness and inclination to cooperation in the form of altruism and hypersocial sets; among the dominant features there is sociability, stability, openness to new experiences, activity, optimistic point of view and friendliness. Also it is stated that such psychological characteristics of research participants as neuroticism, spontaneous aggressiveness, orientation in time and depressiveness have no influence on the expression features of various attitudes (ecocentric, apathetic or anthropocentric) to the environment.

Empirical and diagnostic content of the obtained results confirms the formation of professional and ecological space as a kind of algorithm of implementing professional needs of personal security with the values of the surrounding environment. In this way, a personality is built as a social subject within an integrated system of a particular environment.

Key words: professional and ecological space, eccentricity, personal safety, social maturity, student youth.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2014